

Lange aanloop, zachte landing

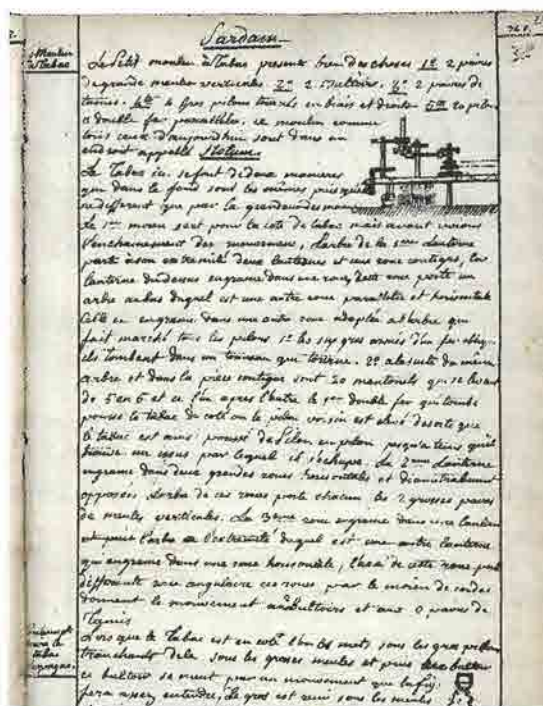
ECONOMISCHE GROEI IN DE REPUBLIEK

De Gouden Eeuw kunnen we niet herhalen, maar wel steeds beter begrijpen.

Daarbij verandert ook ons beeld van het naspel en de voorgeschiedenis. Dit artikel bespreekt in het kort de huidige stand van het onderzoek van economisch-historici.

Aan het eind van de achttiende eeuw was de Republiek der Verenigde Nederlanden het meest welvarende land van Europa. Daarna kromp de industriële sector en ging de Republiek economisch gezien achteruit. Maar het feest van de Gouden Eeuw eindigde echter niet in een luidruchtige crash. De daling had meer weg van een zachte landing, die ruim honderd jaar duurde. Pas vanaf de Bataafs-Franse tijd heerste er werkelijk een tijdlang een crisis. Het niveau van economische ontwikkeling dat de Republiek omstreeks 1675 had bereikt, was overigens zo hoog dat andere landen in Europa er pas na 1800 aan konden tippen. Dat betekent niet dat de hele bevolking van de Republiek in gelijke mate van de welvaartsgroei profiteerde. Waarschijnlijk nam de ongelijkheid in welstand vanaf de zestiende eeuw tot de negentiende eeuw voortdurend toe.

De aanloop tot de Gouden Eeuw was minstens even langgerekt als het naspel. Er was geen sprake van een plotselinge bloei, eerder van een versnelling in de economische groei die zich omstreeks 1580 aftekende en

Een bladzijde uit het verslag van de Franse reiziger Bonaventure le Turc (1776) waarin hij een tabaksmolen in de Zaanstreek beschrijft (Koninklijke Bibliotheek).

tot het derde kwart van de zeventiende eeuw aanhield, zonder ooit de spectaculaire cijfers van het huidige China te halen. De groei op zich was al lang aan de gang - daar zijn de historici het over eens. Aan het begin van de zestiende eeuw vertoonde de beroepsstructuur van het gewest Holland een tamelijk moderne aanblik: 38% in de nijverheid, 22% in de dienstensector, 39% in de primaire sector. Dat betekent dat vóór die tijd ingrijpende veranderingen moeten hebben plaatsgevonden. Over de vraag wanneer die veranderingen zijn begonnen, verschillen de meningen. Was het in de veertiende eeuw, de dertiende eeuw of nog eerder? Daarover gaat het onderzoek door.

Een breed front

Uit onderzoek van de laatste jaren is intussen al wel duidelijk geworden dat de economische groei in de Gouden Eeuw plaatsvond over een heel breed front. De stijging van welvaart kwam niet alleen door de haringvisserij, de landbouw, de Oostzeehandel (de 'moedernegotie') of de vaart op Azië. Vrijwel alle sectoren van de economie

Prof. dr. Karel Davids is hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

droegen aan de groei bij. Tussen en binnen sectoren deden zich in de loop van de tijd wel verschillen in tempo voor. De afwisseling van 'trekkers' heeft er mede voor gezorgd dat de groei eerst lange tijd kon doorgaan en daarna, vanaf het eind van de zeventiende eeuw, niet omsloeg in een scherpe daling maar eerder in een vertraging en langzame terugval.

Kort samengevat is het beeld momenteel als volgt:

- zoals de bekende studies van de Wageningse school hebben laten zien, maakte de *landbouw* een gestage groei door tussen 1580 en 1650, een terugval tussen omstreeks 1650 en 1750 en een hernieuwde groei in de tweede helft van de achttiende eeuw;
- de *haringvisserij*, die vanaf de late middeleeuwen een belangrijke bijdrage aan de export had geleverd, bleef doorgroeien tot het begin van de zeventiende eeuw maar begon daarna te krimpen – eerder dan tot voor kort werd aangenomen;
- de *walvisvangst*, die pas omstreeks 1610 op gang kwam, expandeerde snel na het midden van de zeventiende eeuw en bereikte een hoogtepunt tussen circa 1680 en 1740. Daarna ging de omvang van de vloot en de vangst flink achteruit;
- de *exportnijverheid*, die in de late middeleeuwen was opgekomen, vertoonde een versnelde groei na 1580 en maakte daarna verschillende fasen van vernieuwing en herstructurering door. De oude 'trekkers', met name de scheepsbouw, bierbrouwerij, wollen stoffenproductie en linnenweverij, verloren in de tweede helft van de zeventiende eeuw hun dynamiek maar er kwam een hele reeks nieuwe voor in de plaats, zoals de katoendrukkerij, zijdenijverheid, tabaksverwerking, aardewerkfabricage, papierijverheid, distilleerderijen, suikerraffinage en chemische industrie, die veel werkgelegenheid verschaften en een omvangrijke en vaak hoogwaardige productie verzorgden. Pas na 1740 kromp de sector als geheel vrij sterk in;
- de belangrijkste tak van de *overzeese handel en scheepvaart binnen Europa*, de Oostzeevaart, vertoonde van de zestiende tot de achttiende eeuw een serie golfbewegingen, die ruwweg correspondeerden met die in de landbouw – niet toevallig natuurlijk, omdat deze vaart voor een flink deel om graan draaide. Ondanks de hernieuwde groei in de achttiende eeuw, lag het aandeel van Nederlanders in de totale Oostzeevaart toen overigens veel lager dan in de zestiende eeuw;
- de *intercontinentale handel en scheepvaart buiten Europa* kwam na 1590 praktisch vanuit het niets op en vertoonde tot het eind van de achttiende eeuw een sterke groei, zij het niet in alle takken in hetzelfde tempo en dezelfde mate. Het gewicht in de economie

moet trouwens niet worden overdreven. Zoals tabel 1 laat zien, waren de Aziëvaart in combinatie met de Atlantische vaart voor de Republiek, anders dan voor Groot-Brittannië en Frankrijk, omstreeks 1770 nog altijd veel minder belangrijk dan de vaart binnen Europa en het Middellandse Zeegebied. De verhouding tussen beide takken van intercontinentale scheepvaart veranderde nogal in de loop van de tijd (tabel 2): de invoer uit Azië vertoonde een flinke groei tussen omstreeks 1680 en 1730 en opnieuw in het midden van de achttiende eeuw, maar was na 1770 over zijn hoogtepunt heen, de import uit het westelijk halfrond (zoals suiker, koffie of tabak) nam scherp toe in de achttiende eeuw en overtrof na 1770 voor het eerst die uit Azië. De Atlantische vaart werd een nieuwe trekker. Let wel: het gaat hierbij om de import in Nederland: de slavenhandel in het Atlantisch gebied en de handel van de VOC binnen Azië zijn niet in de tabel opgenomen.

Oude en nieuwe verklaringen

Hoe is de langdurige groei en het blijvend hoge welvaartspeil te verklaren? Vroeger legden economisch-historici veel nadruk op factoren als de voorlijke kapitalistische mentaliteit van ondernemers, het 'ondernemersvriendelijke' beleid van stedelijke, gewestelijke en federale autoriteiten, de toestroom van geschoolde en kapitaalkrachtige migranten uit de Zuidelijke Nederlanden en de gunstige geografische ligging van de Lage Landen ten opzichte van de grote handels- en scheepvaartroutes. Die factoren worden ook nu nog als relevant gezien, zij het hier en daar met een andere argumentatie dan vroeger. Zo wordt de knooppuntpositie van de Republiek niet meer als een soort objectief gegeven beschouwd maar als een omstandigheid die mede door politieke en militaire gebeurtenissen werd gecreëerd. De Opstand en de scheiding van Noord en Zuid doorbraken de bestaande ruimtelijk-economische eenheid van de Lage Landen, wat in het voordeel werkte van Holland en in het bijzonder van Amsterdam.

In de jaren zeventig en tachtig kwamen in het onderzoek ook andere relevante ontwikkelingen en omstandigheden in beeld: de verregaande specialisatie in de agrarische sector, samengaand met een intensieve commercialisering en een uitzonderlijk sterke verstedelijking, de permanente aanwezigheid van een ruim reservoir aan vlottende arbeidskrachten vanuit omringende landen en de gemakkelijke beschikbaarheid van een overvloedige bron van energie in de vorm van turf. Sommige van deze factoren bleken later toch van minder belang te zijn dan eerst werd geclaimd. Dat de Gouden Eeuw 'uit turf werd geboren' valt moeilijk nog vol te houden als we beden-

ken dat ook in de Republiek steeds meer bedrijfstakken in de zeventiende en achttiende eeuw overschakelden op kolen en dat op grote schaal windenergie werd gebruikt voor het aandrijven van industriemolens, voor het bemalen van polders en voor het voortbewegen van schepen. Van recente datum is de aandacht voor instituties, *human capital* en technische ontwikkeling. Wat de institutionele context betreft, onderscheidde de Lage Landen

Herkomst	Nederland	Groot-Brittannië	Frankrijk
Westelijk halfrond	15,7	58,1	74,1
Azië	20,0	24,5	9,6
Europa en Middellandse Zeegebied	107,3	80,4	90,8
Totaal	143,0	153,0	174,5

Tabel 1

Periode	Azië (1770-1779 = 100)	Westelijk halfrond (1770-1779 = 100)	Azië/ Westelijk halfrond
1640-49	39	20	1.6
1680-89	52	9	4.2
1700-09	69	19	3.2
1720-29	93	25	3.3
1740-49	80	45	1.5
1760-69	107	80	1.2
1770-79	100	100	0.9

Tabel 2

zich van veel andere gebieden in Europa doordat hier relatief vroeg vrije markten voor productiefactoren grond, kapitaal en arbeid ontstonden. Handel in land en loonarbeid waren in de late middeleeuwen al heel normaal. Het gildewezen, dat zich vooral in de late zestiende en zeventiende eeuw verspreidde, vormde eerder een ondersteuning dan een belemmering van kapitalistische ondernemingen die door Hollandse kooplieden werden opgebouwd. Ook in de vorming van 'menselijk kapitaal', dat tegenwoordig als een belangrijk ingrediënt van economische groei wordt gezien, liep de Republiek lange tijd voorop. De graad van alfabetisering van mannen en vrouwen was bijzonder hoog en zowel binnen als buiten de gilden ontstond een uitgebreid stelsel van voorzieningen voor training van ambachtsleerlingen en scholing in specifieke vakgebieden (zoals het boekhouden, de landmeetkunde of de stuurmanskunst). De economische groei werd mede mogelijk gemaakt door een stroom van technische vernieuwingen. Het fluitschip, de lintmolen, de slangbrandspuit, de krukas in de houtzaagmolen, de 'hollander' (pulpmolen, red.) in de papiernijverheid – deze en nog talloze andere uitvindingen en grote en kleine verbeteringen zorgden ervoor dat Nederland tot ver in

de achttiende eeuw in vele bedrijfstakken productiever was en betere producten afleverde dan de meeste andere landen van Europa. De Republiek gold lange tijd als een lichtend voorbeeld op het terrein van de technische ontwikkelingen. Wie de meest geavanceerde werktuigen en productiemethoden wilde leren kennen, kon het beste gaan rondreizen in Nederland. Het reisverslag van de Fransman Bonaventure Le Turc uit 1776 is een mooie illustratie van dit soort toerisme (zie afbeelding). De opkomst van Engeland als nieuwe favoriete bestemming voor industriële spionnen in de loop van de achttiende eeuw was een teken dat Nederland op technisch gebied zijn voorsprong kwijtraakte.

De verklaring van de economische groei in de tijd van de Republiek is tegenwoordig dus iets ingewikkelder dan vroeger. De groei kan niet worden toegeschreven

aan een paar cruciale factoren, laat staan aan één doorslaggevend element. Er lag een veelzijdige combinatie van omstandigheden en ontwikkelingen aan ten grondslag. Die omstandigheden en ontwikkelingen waren ieder op zich niet uitzonderlijk, maar dat ze op een bepaalde plaats en in een bepaalde tijd samen voorkwamen was wel opmerkelijk. Dat betekent dat, anders dan tijdgenoten soms dachten, de ingrediënten voor de Gouden Eeuw niet eenvoudig konden

worden gekopieerd of gereproduceerd. De economische groei in de Republiek mondde niet uit in een industriële revolutie. Ze legde wel een stevige basis voor de overgang naar de industriële samenleving aan het eind van de negentiende eeuw in het voetspoor van Groot-Brittannië. Dankzij de economische groei vóór 1800 kon Nederland op een hoger startpunt aan die overgang beginnen dan de meeste andere landen in Europa.

LITERATUURLIJST

- Karel Davids en Jan Lucassen (red.), *Een wonder weerspiegeld. De Nederlandse Republiek in Europees perspectief* (Amsterdam 2005)
- Clé Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand* (Hilversum 2001)
- Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995)
- Jan Luiten van Zanden, *Arbeid tijdens het handelskapitalisme. Opkomst en neergang van de Hollandse economie 1350-1850* (Bergen 1991)

Tabel 1. Import in Nederland, Groot-Brittannië en Frankrijk omstreeks 1770, naar waarde (in miljoenen guldens)
Bron: Jan de Vries, 'Connecting Europe and Asia: A quantitative analysis of the Cape-route trade, 1497-1795', in: Dennis O.Flynn, Arturo Giráldez en Richard von Glahn (red.), *Global connections and monetary history, 1470-1800* (Aldershot 2003).

Tabel 2. Ontwikkeling van de import in Nederland uit Azië en het Westelijk halfrond, naar waarde, ca. 1640-1780
Bron: berekend op basis van Jan de Vries, 'The Dutch Atlantic economies', in: Peter Cochlanis (red.), *The Atlantic economies. Organization, practice and personnel* (Columbia 2005)